

POZNAŃSKIE DZBANKI MIODOWE Z ROCHLITZ

HONEY JUGS FROM ROCHLITZ FOUND IN POZNAŃ

Andrzej Kowalczyk

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
Dzieskanowice 32, 62-261 Lednogóra, Poland
akow@interia.eu

ABSTRACT. The paper presents two fragments of beer mugs discovered during archaeological excavations in Poznań at number 21/22 Szyperska Street (*ul. Szyperska*), which are often referred to as honey jugs from Rochlitz. They are characterised by zones covered with fluting and brown and yellow glazing. The context of the discovery suggests that the vessels, manufactured in the first half of the 18th century in Saxony, either in Rochlitz or Lunzenau, might have belonged to a merchant living in Poznań in a Jewish district.

WSTĘP

Już w późnym średniowieczu mieszkańcy Poznania udający się na targi do Norymbergii handlowali tam z ludnością miast saksońskich. Z Norymbergii do Poznania sprowadzano przyprawy, wyroby złotnicze, sukno południowoniemieckie, włoskie i flamandzkie. W XV wieku na szlaku z Pomorza, Brandenburgii i Wielkopolski do miast południowoniemieckich organizowano targi w miastach saksońskich. Największe i najczęściej odwiedzane przez kupców poznańskich były targi lipskie, powołane przez Fryderyka Saksońskiego. O przeprowadzanych wówczas transakcjach świadczą informacje zawarte w księgach miejskich, potwierdzające przebywanie w Poznaniu kupców lipskich¹.

W okresie nowożytnym Poznań znalazł się na skrzyżowaniu szlaków łączących Wielkie Księstwo Litewskie i Rosję z zachodnią Europą oraz Gdańsk ze Ślą-

¹ Groth 1927, 361–364.

skiem². Kontakty handlowe kupców ze stolicy Wielkopolski w 2. połowie XVI i 1. połowie XVII wieku skierowane były głównie na Zachód³. Na targach lipskich obecni byli również poznańscy Żydzi⁴. W XVI wieku – początkowo każdy indywidualnie, później gromadnie – zapewnili sobie przejazdy do Lipska przez Marchię⁵. W XVII wieku zmniejszyły się obroty handlu z Norymbergą i Hamburgiem, a zwiększyły z Lipskiem, Budziszynem, Gubinem i Zgorzelcem⁶. Udział kupców żydowskich w handlu z Lipskiem był znaczny i dopiero wojny szwedzkie oraz koczackie wyraźnie przyczyniły się do jego zahamowania⁷.

W XVIII wieku odnotowano ożywienie zmonopolizowanego przez poznańskich kupców wyznania mojżeszowego handlu na jarmarkach w Lipsku⁸. Pośrednio o ich ówczesnych kontaktach z mieszkańcami Saksonii mogą świadczyć fragmenty importowanych naczyń, odkrywanych podczas badań archeologicznych w stolicy Wielkopolski. Za takie należy uznać 2 fragmenty kufla z XVIII wieku, w literaturze przedmiotu określanego jako dzbanki miodowe z Rochlitz⁹.

KONTEKST ZNALEZISKA

Wyroby będące tematem niniejszej pracy pozyskano podczas badań prowadzonych przy ulicy Szyperskiej 21/22, w latach 1992–1993, przez Piotra Śniadego i Tadeusza Łaskiewicza z Pracowni Konserwacji Zabytków, Oddział w Poznaniu. W wykopie pod piwnicę planowanej siedziby Banku Spółdzielczego Rzemiosła, z warstw eksplorowanych mechanicznie do głębokości około 7 m, wydobyto bardzo duże ilości stłuczki ceramicznej datowanej od końca XVI do początków XIX wieku. Kierujący pracami archeologicznymi stwierdzili, iż jest to gruz z materiałem zabytkowym (wysypisko śmieci) pochodzący z centrum średniowiecznego miasta, w części z dzielnicy żydowskiej¹⁰, która w całości, między ulicą Dominikańską a ulicą Szewską, doszczętnie spłonęła w roku 1803. Po pożarze ówczesne władze pruskie postanowiły nie odbudowywać kwartału w dawnym kształcie i zezwoliły członkom gminy na kupno lub budowę domów we wszystkich dzielnicach miasta¹¹.

² Wiesiołowski 1996, 22; Topolski 1996, 27; 2010, 197.

³ Topolski 2010, 200.

⁴ Koczy 1934, 340.

⁵ Koczy 1935, 56.

⁶ Topolski 2010, 204, 209.

⁷ Koczy 1935, 59.

⁸ Topolski 2010, 223.

⁹ Horschik 1978, 185–186; Richter 1996, 119–120; Kröll 2002, 19; Krabath 2011, 268–269.

¹⁰ Informacja mgr. T. Łaskiewicza z Muzeum w Międzyrzeczu. Dziękuję autorom badań za możliwość publikacji odkrytych materiałów.

¹¹ Muszyński, Bergman 2006, 25.

Ryc. 1. Lokalizacja domniemanych ośrodków garncarskich, gdzie produkowano dzbanki miodowe z Rochlitz. Rys. A. Kowalczyk

Fig. 1. Location of alleged pottery centres, where honey jugs from Rochlitz were produced. Drawing by A. Kowalczyk

Obszar zajmowany przez dzisiejszą ulicę Szyperską w średniowieczu stanowił łąkę i teren bagnisty¹². W czasach okupacji pruskiej Poznań otoczono pierścieniem fortyfikacji, za którymi zabroniono budowania trwałych budynków mieszkalnych. Istniejące dawne mury miejskie, fosy i wały stanowiły zapory, uniemożliwiały przestrzenny rozwój miasta. Dlatego wyburzono średniowieczne fortyfikacje, zasypano fosy i strugi, zniszczono dawną zabudowę oraz liczne zabytki. Na nadbrzeżu Warty, w miejscu, gdzie dzisiaj znajduje się ulica Szyperska, nasypiano wysoki wał przeciwpowodziowy, a w latach 1901–1902 wybudowano port handlowy¹³.

Przypuszcza się, że materiał zabytkowy przewieziono na nadwarciańskie wybrzeże wraz z ziemią i gruzem, powstałym na skutek zmian zagospodarowania

¹² Kaniecki 2004, 124–146.

¹³ Kaniecki 2004, 150, 153, 159.

przestrzennego Poznania. Za tym, że pochodzi on z części miasta zlokalizowanej wcześniej w obrębie średniowiecznych murów i zamieszkaną przez najbogatszych mieszczan, przemawia niezwykle bogaty zbiór ceramiki, głównie siedemnasto- i osiemnastowiecznych importów fajansowych, pseudomajolikowych oraz kamionkowych. Nasyp, w którego skład weszły warstwy ziemi z zabytkami, usypano w I. połowie XIX wieku.

CHARAKTERYSTYKA DZBANKÓW MIODOWYCH Z ROCHLITZ

Określenie „dzbanki miodowe z Rochlitz” zaproponował Josef Horschik¹⁴, opisując grupę cylindrycznych kufli kamionkowych występujących na obszarze Saksonii i Turynгии, wyprodukowanych najprawdopodobniej w Lunzenau i/lub Rochlitz (ryc. 1), a charakteryzujących się strefowym żłobkowaniem oraz glazurowaniem na brązowo i żółto.

Pojemniki o wysokości 18–26 cm mają lekko wklęsłe dna (o średnicy 9–15 cm), przechodzące płynnie niewielkimi stopkami w cylindryczne brzuśce zakończone

Ryc. 2. DzbANEK miodowy z Rochlitz (wg Adler 2005)

Fig. 2. A honey jug from Rochlitz (acc. to Adler 2005)

delikatnie zagiętymi do wewnątrz wylewami (ryc. 2). Ich wymiary zmniejszyły się w 2. połowie XVIII wieku. Zazwyczaj wargi podkreślają wymodelowane listwy plastyczne, stanowiące podstawy, na które opadają pokrywki cynowe. Kufle zaopatrzone są w taśmowate ucho, doklejone tuż pod wylewem i w połowie wysokości form; zdobione są charakterystycznie w dolnych i górnych partiach brzuśców wymodelowanymi, poziomymi bruzdami, tworzącymi pasy żeberek. Środkowa strefa pozostaje nieornamentowana, nie występują nakładki.

Typowe dla tej grupy naczyń jest pokrycie dolnej, górnej bądź środkowej partii pomarańczową lub jasnobrażową angobą, podczas gdy pozostała część korpusu glazurowana jest na żółto. Barwa żółta przy-

¹⁴ Horschik 1978, 185–186.

pomina tu kolor farby nanoszonej na naczynia z Altenburga, ośrodka garncarskiego oddalonego o 15 km od Lunzenau i nieco bardziej od Rochlitz. Pierwsze kufle glazurowane na brązowo i żółto produkowane w latach 30. i 40. XVIII wieku pokrywane były szkliwem solnym, późniejsze zaś egzemplarze – szkliwem ołowiowym¹⁵.

W kulturze ludowej mieszkańców pasma Rudaw pojemniki tego typu określano mianem „dzbanków z Rochlitz”, natomiast w innych regionach u schyłku XIX i na początku XX wieku stosowano nazwę „dzbanki miodowe”. Do tej pory nie można jednoznacznie stwierdzić, czy ich nazwa pochodzi od miejscowości, w której były produkowane, czy też od targu, na którym owe kufle sprzedawano¹⁶. Obecnie Stefan Krabath „dzbanki miodowe” łączy z garncarniami w Waldenburgu¹⁷.

Przyjmuje się, że wzmiankowane okazy produkowano od lat 30. XVIII wieku do XIX wieku, choć daty umieszczane na metalowych pokrywach pojedynczych egzemplarzy pozwalają rozszerzać ramy datowania tej ceramiki do roku 1700. Niewielka liczba zachowanych egzemplarzy jest wynikiem umyślnego niszczenia kufli w celu pozyskania okuć i pokrywek cynowych jako surowców wtórnych lub do uzupełnienia innych naczyń¹⁸.

Fragmety kufli są często odkrywane w trakcie badań archeologicznych prowadzonych w Saksonii. W Kamenz zarejestrowano gliniane okazy naśladujące dzbanki miodowe z Rochlitz. Na terenie środkowych Niemiec opisywane naczynia wyeksplorowano w Wittenbergu i Halle, we wschodniej Dolnej Saksonii w Lüneburgu oraz u wybrzeży Bałtyku w Greifswaldzie¹⁹.

Kufle w rejonie ich produkcji występowały powszechnie i przez użytkowników traktowane były jako bezwartościowy produkt masowy. Ceniono je natomiast u wybrzeży Morza Północnego, skąd znane są okazy okute w srebro, będące własnością przedstawicieli wyższych klas społecznych²⁰.

ANALIZA UŁAMKÓW Z POZNANIA

W poznańskim zbiorze stłuczki ceramicznej, ujawnionej przy ulicy Szyperskiej, zarejestrowano 2 fragmenty kamionkowych kufli datowanych na 1. połowę XVIII wieku, zaklasyfikowanych do grupy dzbanków miodowych z Rochlitz.

Okaz o numerze inw. 7/92 to górna partia cylindrycznego kufła wytoczonego z dobrze przygotowanej masy garncarskiej (ryc. 3: 1). W strukturze widoczne są bardzo małe czarne plamki po zanieczyszczeniach organicznych i pojedyncze ziaren-

¹⁵ Horschik 1978, 185–186; Richter 1996, 120; Adler 2005, 285; Krabath 2011, 268.

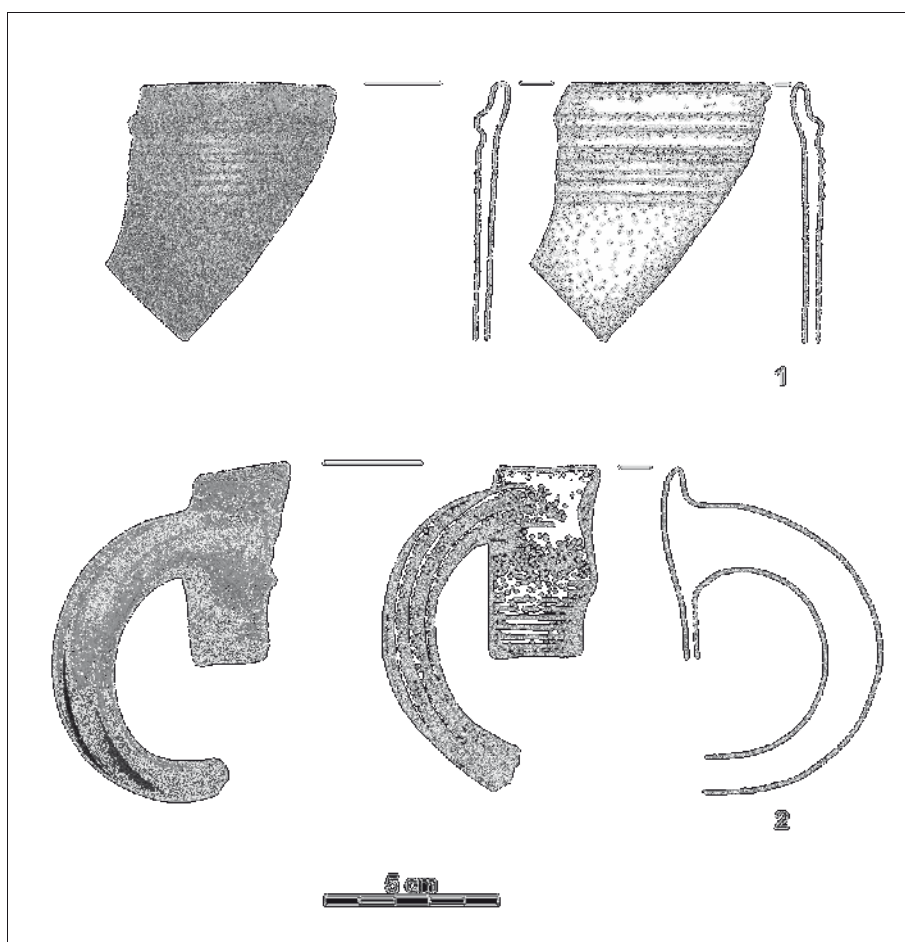
¹⁶ Horschik 1978, 186; Richter 1996, 119–120; Kröll 2002, 19.

¹⁷ Krabath 2012, 288–289.

¹⁸ Horschik 1978, 186; Richter 1996, 120; Krabath 2011, 268–269.

¹⁹ Adler 2005, 286–287; Krabath 2011, 268–269.

²⁰ Horschik 1978, 186; Krabath 2011, 268–269.

Ryc. 3. Poznań, ul. Szyperska 21/22. Fragmenty dzbanków miodowych z Rochlitz.
Fot. A. Kowalczyk, rys. J. Franczak

Fig. 3. Poznań, 21/22 Szyperska Street. Fragments of honey jugs from Rochlitz.
Photo A. Kowalczyk, Drawing by J. Franczak

ka piasku. Z zewnątrz, w górnej partii, znajduje się 5 wymodelowanych poziomych bruzd, nad którymi wyprofilowano listwę podkreślającą prosty, lekko zagięty do wewnątrz wylew o zaokrąglonej krawędzi i średnicy 8 cm. W wyniku prawidłowo przeprowadzonego wypału silnie spieczony, muszlowaty przełam (o grubości około 0,45 cm) przybrał jednorodną barwę beżową (RAL 1001). Takiego samego koloru jest powierzchnia wewnętrzna; zewnętrzną po krawędź wylewu powleczono angobą, która w trakcie wypału nabrała barwy jasnobrązowej (RAL 8001). W końco-

wym etapie wygrzewania czerep pokryto cienką warstwą błyszczącego szkliwa solnego.

Drugi fragment (nr inw. 36/92), wyeksplorowany w III warstwie sondażu, to górna partia kufła wytoczonego na kole garncarskim z dobrze przygotowanej masy garncarskiej, o lekko zagiętym do wewnątrz wylewie, nieznacznie pogrubionym, z zaokrągloną krawędzią (ryc. 3: 2). W przełomie, o szerokości brzuśca około 0,25 cm, widoczne są pojedyncze ciemne plamki po zanieczyszczeniach organicznych. Do listwy doklejone jest taśmowate ucho zaopatrzone w otwór do mocowania metalowej pokrywki. Uchwyt na powierzchni zewnętrznej zdobią dwa pionowe żeberka wymodelowane na całej długości. Dolna partia ucha doklejona była mniej więcej w połowie wysokości naczynia. Powierzchnię zewnętrzną cylindrycznego korpusu zdobią wymodelowane poziome bruzdy. Najprawdopodobniej omawiane okazy od dna do 2/3 wysokości zanurzone w angobie, która w trakcie wygrzewania przybrała barwę pomarańczową (RAL 2010). Od 2/3 wysokości po krawędź wylewu kufel pokryto glazurą koloru mlecznożółtego (RAL 1014, 1015). W końcowym etapie wypału czerep powleczony został szkliwem solnym. Przełam jest silnie spieczony i ma, jak powierzchnia wewnętrzna, jednorodną barwę białoszarą (RAL 9003).

Formy zdobione charakterystycznym strefowym żłobkowaniem oraz glazurowaniem na brązowo i żółto to wyłącznie cylindryczne kufle jednoucha. Nie stwierdzono innych naczyń identycznie zdobionych²¹. Wszystkie okazy zaklasyfikowane do tej grupy są do siebie bardzo podobne. Zaobserwowane różnice dotyczą przede wszystkim odcieni brązu i żółci rejestrowanych na powierzchniach zewnętrznych oraz stref, na których występują żłobkowania, angoba i glazury.

ZAKOŃCZENIE

Trudno jednoznacznie stwierdzić, kto był użytkownikiem poznańskich dzbanek miodowych wyprodukowanych w 1. połowie XVIII wieku na terenie Saksonii, być może w Rochlitz bądź Lunzenau. Kontekst znalezisk pozwala domniemywać, iż kufle należały do bogatego mieszczanina lub przebywającego w poznańskiej dzielnicy żydowskiej kupca, być może zaangażowanego w wymianę towarów z mieszkańcami Saksonii. Przekonanie to potwierdzają inne wyroby, będące importami z saksońskich ośrodków garncarskich.

Dzbanki miodowe z Rochlitz, toczone masowo w XVIII wieku, były powszechnie używane w regionie ich produkcji. Nie stwierdzono zorganizowanego, ponadregionalnego handlu tymi naczyniami.

²¹ Horschik 1978, 186.

Literatura przedmiotu nie wzmiankuje o innych dzbankach z Rochlitz odkrytych na terenie ziem polskich²². Zaprezentowane okazy pozwolą, być może, rozpoznać podobne egzemplarze w innych zbiorach sztuczki naczyniowej.

BIBLIOGRAFIA

- Adler B.
2005 *Frühe Steinzeug Krüge aus der Sammlung Les Paul*, Dillingen/Saar.
- Groth P.
1927 Handel Poznania z Zachodem w wiekach średnich, *Kronika Miasta Poznania* 1, s. 340–366.
- Horschik J.
1978 *Steinzeug 15. bis 19. Jahrhundert. Von Burdel bis Muskau*, Dresden.
- Kaniecki A.
2004 *Poznań. Dzieje miasta wodą pisane*, Poznań.
- Koczy L.
1934 Studja nad dziejami gospodarczymi Żydów poznańskich przed połową wieku XVII, *Kronika Miasta Poznania* 4, s. 333–361.
1935 Studja nad dziejami gospodarczymi Żydów poznańskich przed połową wieku XVII, *Kronika Miasta Poznania*, 1, 2/3, s. 47–63, 171–232.
- Krabath S.
2011 Sachkultur als Quelle für den Warentransport auf der Elbe im späten Mittelalter und in der Neuzeit, *Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 34, s. 263–278.
2012 Europejskie ośrodki produkcji kamionki we wczesnych czasach nowożytnych [w:] *U źródeł bolesławieckiej ceramiki. Bolesławiec jako jeden z ośrodków garncarstwa środkowoeuropejskiego od XV do XVII w.*, red. A. Bober-Tubaj, A. Bojanowska, B. Glinkowska, D. Heerrmann, M. Karpiński, S. Krabath, M. Kügler, J. Kutschera, J. Moniatowicz, A. Olejniczak, T. Oraniec, A. Puk, R. Szwed, Jelenia Góra, s. 263–328.
- Kröll K.
2002 *Humpen, Pinten, Schnellen*, Lüneburg.
- Kwiatkowski K., Majewski M.
2012 Wyroby ceramiczne okresu nowożytnego [w:] *Archeologia Stargardu. Badania zachodniej części kwartalu V*, red. K. Kwiatkowski, Stargard, t. 1, s. 113–135.

²² Jeden fragment naczynia z Altenburga lub Rochlitz/Lunzenau znaleziono w Stargardzie Szczecińskim, Kwiatkowski, Majewski 2012, 17.

Muszyński L., Bergman B.

2006 Sylwetki poznańskich rabinów, *Kronika Miasta Poznania* 3, s. 14–37.

Richter R.

1996 Bierkrüge und Steinzeugflaschen in Sachsen [w:] *Ein bierseliges Land*, red. H. Starke, Halle, s. 116–133.

Topolski J.

1996 Handel Poznania w XVI–XVIII wieku, *Kronika Miasta Poznania* 2, s. 25–44.

2010 Handel Poznania w XVI–XVIII wieku [w:] *Varia historyczne*, red. W. Wrzosek, Poznań, s. 194–228.

Wiesiołowski J.

1996 Targi, targowiska, jarmarki w późnośredniowiecznej aglomeracji poznańskiej, *Kronika Miasta Poznania* 2, s. 7–24.

HONEY JUGS FROM ROCHLITZ FOUND IN POZNAŃ

Summary

Fragments of imported vessels yielded by excavations carried out in the capital city of Wielkopolska can provide indirect evidence for the existence of contacts between the citizens of Poznań and Saxony in the 18th century. Examples of such imports include two fragments of eighteenth – century beer mugs, in the subject literature referred to as honey jugs from Rochlitz.

The archaeological record in question was uncovered in the course of excavations conducted in Poznań at 21/22 Szyperska Street in the years 1992–1993. The excavation unit produced a large number of potsherd, dating from the end of the 16th century till the beginning of the 19th century. The feature has been identified as a rubbish heap from the centre of a medieval town, most probably from a Jewish district, completely destroyed in the fire of 1803.

The term ‘honey jugs from Rochlitz’ was suggested by Josef Horschik, when he described a group of cylindrical stoneware beer mugs, known from Saxony and Thüringen, most probably produced in Lunzenau–Rochlitz (Figure 1) and characterised by fluting and brown and yellow glazing (Figure 2). Two fragments from Poznań represent the upper parts of cylindrical beer mugs produced from a well-prepared lump of clay in a wheel throwing process (Figure 3). The context of the discovery suggests that the honey jugs, manufactured in the first half of the 18th century in Saxony, either in Rochlitz or Lunzenau, might have belonged to a merchant living in Poznań in a Jewish district.

Translated by Lucyna Leśniak